

Політична біографія Ясіра Арафата – історія постійних конфліктів (часом, як ми бачили, кривавих) то з одним, то з іншим братнім арабським народом. І не помітно, що це сильно його бентежило. Швидше за все, він навіть не звертав уваги на нападки сусідів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Выступление Арафата перед арабскими дипломатами. – Стокгольм, Январь 1996. – 15 с.
2. Израиль построит для палестинцев забор // Политика. – 2002. – №1. – С. 9 – 11.
3. Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока. – М., 1982. – 345 с.
4. Концельман Г. Ясир Арафат: от террориста к человеку мира / Г. Концельман – Ростов-на-Дону, 1997. – 123 с.
5. Орен М. Причины начала Шестидневной войны, или сага о том, как рухнули все попытки Израиля добиться международных гарантий своей безопасности в июне 1967 года / М.Орен // Еврейские новости. – №20 (44). – 4 июня 2003. – С. 10 – 11.
6. Полисар Д. Ясир Арафат и формирование полицейского государства / Д. Полисар // Еврейские новости. – №22. – 22 декаб. 2002. – С. 8 – 9.
7. Речь Я. Арафата в Секторе Газов. – М., 1995. – 17 с.
8. Смирнов А. И. Арабо-израильские войны. — М.: Вече, 2003. — 384 с.

Кавецька Г.

Науковий керівник – доц. Ігнатенко Н. В.

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

У статті аналізуються методи та прийоми використання писемних джерел на уроках історії, висвітлюються окремі етапи роботи учнів з документами, виділяються основні результати вивчення та дослідження учнями документів та історичних джерел на уроках історії України.

У сучасних умовах, коли відбувається процес розширення інформації й з'являються різні погляди в оцінці минулого, у викладанні історії деякі проблеми. Величезний обсяг матеріалу, переобтяження дітей інформацією, незрозумілість історичних концепцій.

Усе це призводить до того, що учні втрачають інтерес до вивчення історії.

Саме активізація роботи з історичними джерелами на уроках історії перебуває в центрі уваги праць низки дослідників – К. Баханова[9], В.Власова[1], Л. Задорожної[3], Т. Ковбасюк[10], В. Мисана[5], О.Пометун[6] та ін. Сьогодні навчальний потенціал історичних джерел привертає увагу методистів і педагогів, які розробляють проблеми викладання історії в школі. Так, В. Власов досліджує формування кількох просторово-часових ареалів, у межах яких було створено оригінальні методики використання писемних джерел у навчанні історії. К. Баханов і Л. Задорожна у своїх працях обґрунтовують тезу про те, що високі результати у роботі з джерелом можна досягти виключно в умовах дослідницької діяльності учнів. В.Власов, відносячи вміння працювати з історичним джерелом до вмінь високого рівня, стверджує, що самостійна творчо-пошукова робота з документом приносить очікувані результати тільки за умови її систематичності, коли поступово розширюються межі самостійності учнів в оволодінні ними вміннями й навичками творчої навчальної дослідницької роботи.

Дослідник зазначає, що в сучасній школі робота з історичним джерелом можлива лише в поєднанні з підручником, а також обґрунтовує вимоги до фрагментів джерел, що мають бути вміщені в ньому. Такі фрагменти повинні містити інформацію, на основі якої учень може визначити час (історичний період) написання документа, а також автора й ним соціальну групу суспільства. Більший розвивальний і пізнавальний ефект В. Власов залишає за багаторакурсним джерелом [1].

В. Мисан указує на те, що писемні (текстові) джерела є основою для організації учнівського дослідження на уроках історії. Під учнівським дослідженням історичного джерела дослідник має на увазі самостійну роботу школярів з вивчення документа відповідно до певного алгоритму й за допомоги вчителя [5].

О. Пометун і Г. Фрейман звертають увагу на те, що сучасні вимоги ставлять на порядок денний формування в учнів уміння сприймати й аналізувати інформацію з різноманітних джерел, класифікувати її за ступенем значущості, порівнювати різні джерела, розрізняти в

тексті факти й інтерпретації, виявляти оцінки авторів та пояснювати розбіжності в них, а також використовувати навчальні матеріали для формулювання висновків й аргументації власної позиції [6, С. 138].

Не секрет, що в дітей підвищений інтерес до навчання, коли вони отримують на уроці цікаву інформацію та ще й у цікавій формі. А ще інтерес посилюється, коли вони самі безпосередньо беруть участь у пошуку цієї інформації з різних джерел. Це вчить учнів критично ставитися до різних історичних концепцій, учитися формувати власні погляди. Але навчання не буде мати бажаної мети без широкого впровадження інноваційних форм і методів роботи, суть яких зводиться до такого висновку: виступу вчителя перед класом слід замінити більш активним залученням учнів до процесу навчання. Вони повинні вчитися більше працювати самостійно, використовуючи при цьому різноманітні джерела інформації. Від того, які історичні джерела будуть використані на уроці й наскільки ефективно буде організована робота з ними, залежить успішне засвоєння знань учнями. Крім того, використання джерел інформації дає можливість виробити такий спосіб вивчення й викладання історії, який поєднував би традиційне навчання, що включає загальноприйняті методи й технології передачі знань про минуле з новими, більш сучасними підходами до викладання історії.

Відомо, що дотепер документ з історії України здебільшого виконував роль лише інформаційного джерела, ігноруючи не менш важливі інші функції, які нерозривно пов'язані зі змістом особистісно-орієнтованого навчання (розвивальна, особистісна, творчо-пошукова, ціннісно-сміслова, морально-етична, комунікативна, організаційна функції) [15, С.151], адже саме взаємозв'язок цілей, змісту та результатів дослідження джерел з духовно-моральними потребами особистості – головна запорука ефективності вивчення історії на основі джерел. [8, С.138].

Окремо слід указати й на те, що писемні джерела розглядаються наразі як обов'язковий елемент підручника з історії, що проявляє таку його ознаку як діалогічність. На це вказують, зокрема, О. Пометун[6] і В. Власов[1].

Погоджуюсь з поширеною в педагогічній і методичній літературі думкою про те, що обов'язковим елементом сучасного підручника з історії має бути джерело як засіб навчання учнів працювати з історичною інформацією. Утім, робота учнів з історичними джерелами на уроках історії вимагає спеціальної методики і значної кількості часу. О. Пометун зазначає, що , старшокласники здатні ефективно опрацювати за урок від 4-х до 6-ти писемних джерел.

Звісно, використовувати історичні джерела можна на різних етапах уроку:

- для мотивації наступної діяльності учнів на початку уроку;
- для демонстрації розмаїття інтерпретацій, що презентують різні позиції, різні оцінки подій, процесів, явищ;
- для активізації розумової діяльності, а саме, для створення дискусійної ситуації;
- для засвоєння учнями навичок дослідницької роботи.

Від того, які історичні джерела будуть використані на уроці й наскільки ефективно буде організована робота з ними, залежить успішне засвоєння знань учнями. Крім того, використання джерел інформації дає можливість виробити такий спосіб вивчення й викладання історії, який поєднував би традиційне навчання, що включає загальноприйняті методи й технології передачі знань про минуле з новими, більш сучасними підходами до викладання історії.

Узагальнюючи підходи, запропоновані О. Пометун, В. Власовим і В.Мисаном щодо алгоритму роботи учнів з тими чи іншими історичними джерелами, пропоную схему аналізу учнями писемного джерела:

1. визначення особи автора документа, узагальнення того, про що йдеться в документі, з'ясування, коли відбулися описані в ньому події;
2. визначення ставлення автора до описуваних ним історичних подій, явищ, процесів чи історичних діячів та з'ясування їх значення;
3. визначення цінності джерела власне для учнів, формулювання їхнього особистого ставлення до описаних історичних подій, явищ або персоналій[6],[7].

Видається слушною думка О. Пометун про те, що до інноваційних прийомів опрацювання документів як викладацького арсеналу вчителів, можуть бути віднесені такі: 1) дібрати пари джерел за будь-яким конкретним принципом з поясненням суті їх «діалогу»; 2)

перетворення джерел візуального або статистичного типу в текстовий і навпаки; 3) зміна жанру джерела, наприклад, на лист або звернення, на текст закону тощо; 4) заповнення пропусків слів у тексті; 5) маркування тексту – виділення різних смислових одиниць, відомої чи нової інформації, виокремлення фактів від думок та ін.; 6) поновлення послідовності частин тексту; 7) групування джерел за різними критеріями: за хронологією; за типами; за проблемами; за історичними періодами тощо [7, С. 482].

Окремо слід указати й на те, що прийомами роботи учнів з документами можуть бути читання та переказ документа і складання плану, пояснювальне читання з попередньою й завершальною бесідою, самостійний аналіз документа й відповіді на запитання до нього; порівняльне зіставлення двох документів, що доповнюють один одного й характеризують ту саму подію; критична оцінка документа [14, С. 14].

Однією з ефективних форм використання писемних історичних джерел є заповнення таблиць. Вона постає своєрідною схемою узагальнення найсуттєвішого, спонукає школярів звертати увагу на той зміст у документі, який потребує подальшого аналізу та порівняння. Здебільшого школярі не використовують весь текст джерела, а лише його окремі фрагменти. Таблиці допомагають зосереджувати увагу й виділяти саме ті фрагменти, частини тексту, які є більш важливими для подальшої роботи. Операції з таблицями проходить за типовим планом: спочатку вчитель повідомляє учням назви колонок та принцип заповнення, а, можливо, і приклади або зразок, а потім, після самостійного дослідження джерела, учні заповнюють таблицю.

З віком та розвитком критичного мислення в учнів їх треба спрямовувати на критичне сприйняття підручників і орієнтувати на те, що так само вони можуть аналізувати й інші джерела інформації. Учням дуже подобається знаходити сильні та слабкі сторони їх власних підручників [1, С. 28], тому одним з видів використання джерел є обговорення змісту з подальшим формуванням особистісно-творчо-пошукових та історико-аналітичних умінь.

Обговорення можна провести, використовуючи такі запитання: звідки взято уривок джерела та до якого виду писемних джерел він належить; коли та де його створено?; на теренах яких історико-географічних регіонів України та території сусідніх держав відбувалися описані події?; хто був автором документа та до якої суспільної групи він належав?; якими були обставини створення джерела та з якою метою його було створено?; про які події йдеться в джерелі?; як автор ставився до подій, описаних ним у джерелі?; про яких історичних діячів розповідає літописець?; порівняйте ставлення автора джерела до описаних подій та автора підручника; які ідеї автор джерела прагне донести до нащадків?; у чому цінність джерела саме для вас?

Також не слід забувати про інноваційне впровадження в навчання та у використанні писемних історичних джерел принципу мультиперспективності, який передбачає використання історичних документів на засадах багаторакурсності. Європейські методисти визначають цей принцип як «форму викладу історії, де історичну ситуацію висвітлюють з кількох перспектив, які репрезентують різні суспільні позиції та інтереси» (Клаус Бергман); як «процес дослідження історичних подій у багатьох ракурсах», який «впливає з потреби оцінювати історичні події з різних поглядів» (Енн Лоу-Біер); як такий, що «передбачає не лише презентацію різних думок, а й встановлення зв'язку між різними перспективами» [1, С. 7].

Характеризуючи принцип мультиперспективності, зважимо на міркування німецького дидакта Клауса Бергмана: «Історія завжди є міркуванням про свідчення сучасників, які сприймали й засвідчили минуле, виходячи з різних перспектив. Вибір джерел для вивчення історії повинен здійснюватися з урахуванням різних перспектив, щоб зробити для учнів можливим сприйняття цих перспектив і, за можливості, – самостійне уявлення різних позицій і ціннісних орієнтацій. Ретельне дотримання всіх правил емпіричного історичного дослідження зумовлює появу суперечливих інтерпретацій. Оскільки наукові суперечки є нормальним явищем, то й під час вивчення історії в школі треба уникати уявлення, що є тільки одна історія й тільки одне правдиве або правильне висловлювання про якийсь історичний факт чи обставину за рамками ізольованих констатацій фактів. Школярі під час обговорення вибраних історичних подій повинні знати й критично аналізувати також суперечливі позиції істориків» [1, С.7-8].

Варто зазначити, що така глибока робота з писемними джерелами на уроках історії

України ефективно впливатиме не лише на засвоєння учнями тієї чи іншої історичної інформації, а й розвиватиме їхній пізнавальний інтерес до предмета, «оживляючи» історію й наближаючи до учнів події далекого минулого й сучасності та їх видатних дійових осіб.

Період підліткового віку, як вважають вчені, є найбільш сприятливим для розвитку мислення. На цьому етапі при роботі з історичними джерелами пропонуються учням проблемні завдання, навчаючи виділяти головне, порівнювати історичний матеріал, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки. Вважаю, що пам'ятка «Як аналізувати текст історичного джерела» допомагає учням краще зрозуміти суть, причини, значення історичної події чи явища, визначити своє ставлення до тексту історичного джерела.

У старшій школі навички роботи з історичними джерелами вдосконалюються, історичний матеріал потребує більш високого рівня пізнавальної і розумової діяльності учнів, критичного ставлення до тексту, самостійного, творчого застосування знань. У 10-11 класах можна використовувати історичні джерела для складання портретів історичних осіб. Поетапність роботи над історичними документами з урахуванням вікових особливостей робить процес навчання більш осмисленим, розвиває історичне і критичне мислення.

Отже, робота з писемними джерелами, вміщеними у підручнику, на уроках з історії України в старшій школі посідає в цьому процесі провідне місце, адже саме аксіологічна компетентність учнів у навчанні історії передбачає їхні вміння роз'яснювати суть описаних у джерелі подій, явищ, постатей в історичному контексті, виокремлювати факти й емоційно-ціннісні судження автора, усвідомлювати значення описаних історичних подій, явищ, процесів, діячів в історії України; висловлювати власну думку щодо документа і його автора та власне ставлення до того, що описано в писемному джерелі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Власов В. С. Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії? [Текст] / В. С. Власов // Історія в школах України. – 2009. – №4. – С. 3–8.
2. Власов В. С. Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом [Текст] / В. С. Власов // Історія в школах України. – 2009. – №6. – С. 3–9.
3. Задорожна Л.В. Історичні документи як основа побудови пізнавальних завдань / Л. В. Задорожна // Історія в школах України. – 2002. – № 2.
4. Єрмоленко А. Як працювати з джерелами інформації на уроках історії / А. Єрмоленко // Історія в школах України. — 2007. — № 7,8,9,10.
5. Мисан Віктор. Писемні джерела на уроках історії: 5–11 класи: навч.-метод. посіб. [Текст] / Віктор Мисан. – К. : Шк. світ, 2009. – 104 с. – (Бібліотека шкільного світу).
6. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі [Текст] / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2006. – 328 с.
7. Пометун О. І. Шкільний підручник нового покоління з історії, який він? [Текст] / О. І. Пометун // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 477–484.
8. Степаніщев О. Т. Методика викладання та вивчення історії: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / О. Т. Степаніщев. – М. :ВЛАДОС, 2002. – 208 с.
9. Баханов К. Методика викладання історії: [Електронний ресурс] / К. Баханов. - [Режим доступу]: http://saratahistory.ucoz.ua/load/k_bakhanov_metodika_vikladannja_istoriji/1-1-0-6
10. Ковбасюк Т. Л. Розвиток самостійності учнів основної школи в процесі формування вмінь працювати з історичними джерелами: [Електронний ресурс] / Т. Л. Ковбасюк. – [Режим доступу]: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2009_47/25_47.pdf
11. Власов, В. С. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з Історії України, 11 клас [Текст] / В. С. Власов. – К. : Літера, 2009. – 96 с.
12. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>
13. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості / Карнел Галлагер. – К. : Право, 1998. – 46 с.
14. Зуєв Д. Д. Проблеми шкільного підручника / Д. Д. Зуєв. – М. : Просвіта, 1987. – 103 с.
15. Турянська О. Ф. Теорія і практика особистісно-орієнтованого навчання в школі / О. Ф. Турянська. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 378 с.

Гловацький А.

Науковий керівник – доц. Федорів І. О.